

Beata Gruszczyńska
Marek Marczewski

EFEKTYWNOŚĆ WARUNKOWEGO PRZEDTERMINOWEGO ZWOLNIENIA (WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ)

I. UWAGI WSTĘPNE

Instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia jest znana w większości nowoczesnych i racjonalnych systemów penitencjarnych. Jej stosowanie jest odzwierciedleniem przekonania, że pozostawanie w zakładzie karnym skazanych zresocjalizowanych lub wobec których dalsze oddziaływanie resocjalizujące może odbywać się poza murami więzienia naruszałoby zasady humanizmu.

Warunkowe przedterminowe zwolnienie jest instytucją stosowaną w trakcie wykonania kary pozbawienia wolności. Jednym z celów - a zarazem warunkiem - jej stosowania jest to, aby zwolniony nie popełniał w przyszłości przestępstwa. Takie rozumienie instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia łączy się z zagadnieniem prognozy społecznej skazanego. Podstawowym problemem przy formułowaniu prognozy jest pytanie jakie czynniki psychologiczne, społeczne i ekonomiczne związane z życiem skazanego należy wziąć pod uwagę, aby zapewnić skuteczne stosowanie warunkowego przedterminowego zwolnienia? Odpowiedzi na to pytanie poszukują badania nad efektywnością warunkowego przedterminowego zwolnienia. Zmierzają one do identyfikacji i ustalenia mocy prognostycznej czynników „sprzyjających” powrotności do przestępstwa.

Badanie takie (zaproponowane przez CZSW) zostało przeprowadzone w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości w 1996 r. przez zespół w składzie: dr Beata Gruszczyńska, dr Marek Marczewski, mgr Andrzej Bąk, Grzegorz Orłów. Badania w terenie przeprowadzili pracownicy zakładów karnych; koordynatorem ze strony CZSW był kpt. A. Nawrocki¹.

¹ Instytut Wymiaru Sprawiedliwości pragnie złożyć gorące podziękowania pracownikom zakładów karnych za realizację badań w terenie, a Centralnemu Zarządowi Służby Więziennej za pomoc w ich zorganizowaniu.

II. CELE I METODY BADANIA

Zasadniczymi celami badań były:

- 1) ocena stopnia efektywności stosowania instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia w odniesieniu do całej badanej zbiorowości oraz poszczególnych kategorii skazanych na karę bezwzględnego pozbawienia wolności,
- 2) analiza uwarunkowań efektywności warunkowego zwolnienia.

Za podstawową miarę oceny stopnia efektywności warunkowego przedterminowego zwolnienia przyjęto wskaźnik powrotności do przestępstwa. Przez powrotność do przestępstwa rozumie się tutaj fakt prawomocnego skazania za popełnienie jakiegokolwiek przestępstwa, po uzyskaniu warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wskaźnik powrotności do przestępstwa w badanej zbiorowości jest ilorzazem liczby osób ponownie skazanych² do ogólnej liczby badanych.

Materiał badawczy, na podstawie którego dokonano analizy oceny skuteczności warunkowego zwolnienia stanowiły dane o ponownej karalności skazanego uzyskane w kwietniu 1996 r. z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości (CRS). Informacje pozwalające na identyfikację czynników determinujących efektywność warunkowego zwolnienia uzyskano z dwóch źródeł: akt penitencjarnych badanych oraz danych CRS. Do zestawienia informacji z akt wykorzystano - opracowany specjalnie w tym celu - kwestionariusz³. Składał się on z pięciu części, które obejmowały:

- 1) podstawowe dane społeczno-demograficzne skazanego,
- 2) informacje dotyczące stanu psycho-fizycznego skazanego,
- 3) informacje o przebiegu odbywanej kary, z której odbywania skazany otrzymał warunkowe przedterminowe zwolnienie⁴ w 1991 r.,
- 4) dane dotyczące orzeczonej kary, z której skazany otrzymał warunkowe przedterminowe zwolnienie w 1991 r.,
- 5) informacje o warunkowym zwolnieniu otrzymanym przez skazanego w 1991 r.

Zbiorowość generalną stanowili wszyscy mężczyźni, którzy otrzymali warunkowe przedterminowe zwolnienie w 1991 r. Dobór próby do badań przebiegał w następujący sposób:

1. Do wyznaczenia liczebności próby przyjęto schemat estymacji frakcji p wyróżnionych elementów zbiorowości generalnej przy założeniu, że błąd oszacowania nie przekracza 2%.

2. W celu poprawienia precyzji wnioskowania zastosowano losowanie warstwowe. Jako podstawę podziału zbiorowości generalnej na warstwy przyjęto dwuwymiarowe kryterium demograficzno-kryminologiczne, tzn. wiek oraz poprzednią karalność.

3. Przygotowanie operatu losowania poprzedziło podzielenie całej zbiorowości na dwie grupy: młodocianych i pozostałych dorosłych (zwanych dalej dorosłymi); z pierwszej wydzielono tylko młodocianych recydywistów, drugą zaś podzielono na: pierwszy raz karanych, poprzednio karanych nie będących recydywistami oraz recydywistów. W rezultacie wyróżniono

²Za ponownie skazaną uznano osobę, która została skazana prawomocnym wyrokiem sądu w okresie: od uzyskania warunkowego zwolnienia z odbywania kary w 1991 r. do połowy 1995 r. W momencie sprawozdania karalności badanych w CRS dysponowano danymi z tego okresu.

³Ankiety wysłano do jednostek penitencjarnych, w których znajdowały się akta wylosowanych do badań skazanych. Na podstawie akt pracownicy działów penitencjarnych wypełniali kwestionariusze ankiet, które następnie przesłano do Instytutu.

⁴Dla ułatwienia w dalszej części opracowania mówiąc o warunkowym przedterminowym zwolnieniu będzie używany skrót wpz.

5 subpopulacji: (1) młodocianych, (2) młodocianych recydywistów, (3) pierwszy raz karanych, (4) poprzednio karanych, (5) recydywistów.

4. Następnie skonstruowano operat losowania. Stanowiły go sporządzone przez wszystkie jednostki penitencjarne listy z nazwiskami skazanych, którzy w 1991 r. otrzymali warunkowe przedterminowe zwolnienie. Operat losowania liczył 16 112 nazwisk skazanych.

5. Dla zapewnienia optymalności losowania zastosowano losowanie warstwowo-proporcjonalne, co oznacza, że do próby pierwotnej weszło 10% skazanych z każdej warstwy. Wyjątek stanowili młodociani poprzednio karani, którzy ze względu na niewielką liczebność warstwy (238 osób) nie byli losowani (cała zbiorowość znalazła się w próbie). Ponadto utworzono 2% próbę rezerwową. Ogółem wylosowano 2.142 osoby.

Weryfikacja próby polegała na konfrontacji danych o wylosowanych osobach z danymi o nich pochodzącymi z CRS oraz kartoteki Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

Z próby wyłączono osoby: a) nie notowane w CRS pomimo, że ich dane identyfikacyjne znajdowały się na listach przesłanych z zakładów karnych, b) dla których nie znaleziono danych osobowych w systemie PESEL, c) zmarłe w okresie od chwili uzyskania wpz w 1991 r. do 1995 r., d) dla których informacji z zakładów karnych o uzyskaniu wpz w 1991r. nie potwierdzono z danymi w bazie CRS, e) nie odnotowane w kartotece CZSW. Skazany pozostawał w próbie, jeżeli spełniał jednocześnie dwa warunki: na podstawie rejestru CZSW zlokalizowano zakład karny, w którym znajdują się akta penitencjarne skazanego oraz na podstawie danych z CRS potwierdzono fakt otrzymania przez skazanego warunkowego przedterminowego zwolnienia w 1991 r.

W wyniku weryfikacji w próbie pozostało 1.635 wylosowanych skazanych. Spośród wysłanych do zakładów penitencjarnych 1.635 kwestionariuszy otrzymano wypełnione 1.522 (93% wysłanych), z których 1.430 zakwalifikowano do dalszej analizy⁵. Zatem ostatecznie próba liczyła 1.430 skazanych, którzy w 1991 r. zostali warunkowo przedterminowo zwolnieni.

III. UZYSKANE REZULTATY

Spośród 1.430 badanych (którzy otrzymali warunkowe przedterminowe zwolnienie w 1991 r.) w okresie obserwacji⁶ skazano ponownie (wyrokiem prawomocnym) 597 osób. A zatem przeciętny wskaźnik powrotności do przestępstwa wyniósł 41,7%.

W charakterystyce badanych, obok opisu statystycznego badanej próby, szczególną uwagę zwrócono na zmienną - ponowna karalność po wpz. Statystyczna istotność różnic w rozkładach analizowanych zmiennych z uwzględnieniem ponownej karalności stanowić bowiem może podstawę do selekcji czynników sprzyjających bądź hamujących powrotność do przestępstwa.

Wyniki badań potwierdziły hipotezę, że na powrotność do przestępstwa wpływ mają: wiek i fakt bycia recydywistą (niezależnie od wieku).

Dane o powrotności do przestępstwa dla poszczególnych grup klasyfikacyjnych przedstawiono w tabelicy 1.

Przedstawione wyniki wskazują na istotną statystycznie różnicę w strukturze zbiorowości ponownie karanych oraz nie karanych po otrzymaniu wpz. Nieskuteczność wpz jest najbardziej widoczna w grupie młodocianych recydywistów (60,8%), młodocianych (51,5%) oraz doro-

⁵ 92 ankiety wyłączono z badań z powodu znacznej liczby braków danych.

⁶ Okres obserwacji dla każdego badanego wynosił 42 miesiące (trzy i pół roku) od chwili otrzymania warunkowego przedterminowego zwolnienia.

słych recydywistów (47,3%). Najniższy wskaźnik powrotności odnotowano wśród pierwszy raz karanych dorosłych (27,4%).

T a b l i c a 1. Ponowna karalność a grupa klasyfikacyjna badanych

Grupa klasyfikacyjna	Młodociani	Młodociani recydywiści	Pierwszy raz karani	Poprzednio karani	Recydywiści	Ogółem
Ogółem (liczby bezwzględne)	293	74	446	141	476	1430
Ponowna karalność w (%)	51,5	60,8	27,4	38,3	47,3	41,7
Nie karany w (%)	48,5	39,2	72,6	61,7	52,7	58,3

$\chi^2 = 67,25$; $p < 0,001$

Najwyższy wskaźnik powrotności do przestępstwa (54,2%) odnotowano w grupie młodocianych (osoby do 21 lat); w starszych grupach wieku, jak pokazuje tablica 2, odsetki ponownie karanych były zdecydowanie niższe. Najniższa powrotność do przestępstwa (30,6%) wystąpiła w grupie wieku 41-50 lat.

T a b l i c a 2. Wiek badanych w chwili otrzymania wpz a ponowna karalność

Wiek w latach	do 21	22-30	31-40	41-50	51 i więcej	Ogółem
Ogółem (liczby bezwzględne)	332	386	459	180	73	1430
Ponowna karalność w (%)	54,2	39,1	40,7	30,6	32,9	41,7

$\chi^2 = 34,15$; $p < 0,001$

W charakterystyce sytuacji rodzinnej wzięto pod uwagę dane o stanie cywilnym badanych, liczbie dzieci do 18 lat pozostających na utrzymaniu skazanego oraz utrzymywanie kontaktów z rodziną w trakcie odbywania kary.

W analizowanej zbiorowości żonaci stanowili 19,7% ogółu badanych, kawalerowie 57,7%, rozwiedzeni 19%, a mężczyźni żyjący w konkubinacie 3,6%. Najwyższy odsetek ponownie ukaranych zaobserwowano wśród kawalerów (44,1%), najniższy wśród osób żyjących w konkubinacie (34,6%) oraz wśród żonatyh (36,3%). Zróznicowanie to nie było istotne statystycznie.

Posiadanie na utrzymaniu dzieci do lat 18, a także liczba dzieci nie miały istotnego wpływu na ponowną karalność. Wśród badanych posiadających na utrzymaniu dzieci do lat 18 (562 osoby) ponowna karalność wynosiła 39,1%; wśród pozostałych - 43,4%

Fakt utrzymywania kontaktów z rodziną również nie miał istotnego znaczenia dla późniejszej kariery przestępczej⁷. Wydaje się, iż na ogół kontakty skazanego z rodziną są traktowane przez niego instrumentalnie (służą zaspokajaniu doraźnych potrzeb materialnych skazanego). Natomiast trudno mówić o identyfikacji skazanego ze środowiskiem rodzinnym.

Nie zaobserwowano wprawdzie istotnej statystycznie zależności między powrotnością do przestępstwa a wykształceniem, to warto jednak podkreślić, że wśród badanych ponad połowa

⁷ Według danych pochodzących z akt penitencjarnych ponad 90% skazanych utrzymywało kontakty z rodziną.

(836 osób) miała wykształcenie co najwyżej podstawowe, a wśród nich odsetek ponownie karanych wynosił 43,7%.

W badanej zbiorowości prawie 80% stanowiły osoby bez wyuczonego zawodu, drugą co do wielkości grupę (14%) mechanicy, około 5% to osoby pracujące na wolności w zawodach o charakterze usługowym. Rolnicy stanowili grupę nieliczną (20 osób). W poszczególnych grupach zawodowych powrotność do przestępstwa była zróżnicowana ale nieistotna statystycznie. Najwyższy wskaźnik ponownie karanych odnotowano wśród osób bez zawodu (44,0%).

Jeżeli chodzi o stan psychofizyczny badanych wzięto pod uwagę: uzależnienie od alkoholu, uzależnienie od narkotyków i leków, występowanie u skazanych ciężkich schorzeń somatycznych oraz charakterystykę psychologiczno-psychiatryczną skazanego.

Na podstawie zebranych informacji (otrzymano je dla 1.257 badanych) nie można potwierdzić hipotezy, że uzależnienie od alkoholu sprzyja powrotności do przestępstwa. Podobne wyniki otrzymano we wszystkich grupach klasyfikacyjnych badanych. W poszczególnych grupach klasyfikacyjnych nadużywanie alkoholu⁸ również nie wpływało istotnie na powrotność skazanego do przestępstwa.

U 23 badanych odnotowano uzależnienie od narkotyków lub leków, 13 osób zostało ponownie skazanych. Wprawdzie różnice są zbyt małe, aby można było określić współzależność jako istotną statystycznie (tablica 3), warto jednak podkreślić, że powrotność do przestępstwa w tej grupie skazanych jest relatywnie wysoka.

T a b l i c a 3. Ponowna karalność a uzależnienie od narkotyków lub leków

	Uzależnienie od narkotyków lub leków	
	Tak	Nie
Ogółem (liczby bezwzględne)	23	1264
Ponownie karani (liczby bezwzględne)	13	515

U 83 badanych stwierdzono występowanie ciężkich schorzeń somatycznych. Powrotność do przestępstwa wynosiła w tej grupie 22,9%; odsetek ponownie karanych w grupie bez schorzeń wynosi 41,8%.

Przyjęto, że u badanego wystąpiły problemy psychiczne, jeśli na podstawie danych znajdujących się w aktach odnotowano przynajmniej jeden z wyróżnionych stanów: leczenie psychiatryczne na wolności, stwierdzenie zaburzeń osobowości, stwierdzenie obniżonego poziomu inteligencji, podejmowanie prób samobójczych, dokonanie samouszkodzeń, odmawianie przyjmowania pokarmów, przebywanie na oddziale „S”⁹ w trakcie odbywania kary. Badani bez zaburzeń psychicznych to tacy, u których nie odnotowano żadnego z wymienionych wyżej stanów.

U 441 badanych osób (31,6%) odnotowano przynajmniej jeden z podanych wyżej symptomów. W tej grupie skazanych powrotność do przestępstwa wyniosła 59,2% (zależność jest istotna statystycznie).

⁸ Za wskaźnik nadużywania alkoholu przyjęto fakt nałożenia na skazanego obowiązku powstrzymywania się od alkoholu.

⁹ Oddział dla skazanych wymagających stosowania szczególnych środków leczniczo-wychowawczych.

Analizując zależność między ponownym skazaniem a wyróżnionymi symptomami niezrównoważenia psychicznego w poszczególnych grupach klasyfikacyjnych stwierdzić można, że jest ona istotna jedynie w grupie młodocianych. Wśród młodocianych z zaburzeniami psychicznymi wskaźnik powrotności wyniósł 60,8%.

W analizie efektywności wpz mierzonej ponowną karalnością wzięto także pod uwagę zmienne, które opisują funkcjonowanie badanego w zakładzie karnym. Zaliczono do nich: pracę zarobkową w czasie odbywania kary, udział w podkulturze więziennej, kary dyscyplinarne, terminowość powrotu z przepustki.

Wśród badanych tylko 16,1% osób pracowało przez cały okres odbywania kary, 62,7% pracowało okresowo, a 295 osób (21,2%) nie pracowało w ogóle. Zależność między ponowną karalnością po wpz a pracą w zakładzie karnym jest istotna statystycznie (tablica 4) Wśród niepracujących powrotność do przestępstwa wyniosła 49,2%, wśród pracujących okresowo 39,1%, a w grupie pracujących przez cały czas odbywania kary 36,6%. Jak przypuszczano, wykonywanie pracy zarobkowej można zaliczyć do czynników powstrzymujących przed popełnianiem przestępstwa po uzyskaniu warunkowego zwolnienia.

Tablica 4. Ponowna karalność a praca zarobkowa

	Praca zarobkowa w czasie odbywania kary		
	Tak, w całym okresie	Tak, okresowo	Nie pracował
Ogółem (liczby bezwzględne)	224	872	295
Ponowna karalność w (%)	36,6	39,1	49,2

$$\chi^2 = 11,18; p < 0,01$$

Ponowna karalność jest istotnie statystycznie skorelowana z udziałem w podkulturze więziennej. Wśród ogółu badanych, 543 osoby zakwalifikowano (na podstawie informacji w aktach penitencjarnych) do grupy uczestniczących w podkulturze więziennej. Ponowna karalność w tej grupie wyniosła 47,9%. Zmienna kontrolna - grupa klasyfikacyjna - dodatkowo pokazywała, że w grupie młodocianych, uczestniczących w podkulturze więziennej wskaźnik powrotności był znacznie wyższy i wyniósł 59,4%, podczas gdy w grupie pierwszy raz karanych - 35,8%.

Tablica 5. Ponowna karalność a uczestnictwo w podkulturze więziennej

	Uczestnictwo w podkulturze więziennej	
	Tak	Nie
Ogółem (liczby bezwzględne)	543	876
Ponowna karalność w (%)	47,9	37,6

$$\chi^2 = 14,72; p < 0,001$$

Zależność między powrotnością do przestępstwa a liczbą otrzymanych kar dyscyplinarnych w czasie pobytu w zakładzie karnym jest również istotna statystycznie.

T a b l i c a 6. Ponowna karalność a kary dyscyplinarne

	Kary dyscyplinarne	
	Tak	Nie
Ogółem (liczby bezwzględne)	872	558
Ponowna karalność w (%)	46,8	33,9

$$\chi^2 = 23,35; p < 0,001$$

Jest to szczególnie istotny czynnik sprzyjający powrotności do przestępstwa w grupie młodocianych. Wśród młodocianych karanych po 1991 r. aż 76,8% otrzymało bowiem kary dyscyplinarne, spośród nie karanych - niecałe 59,2%.

T a b l i c a 7. Ponowna karalność a powroty z przepustek w terminie (recydywiści)

	Powroty z przepustek w terminie	
	Tak	Nie
Recydywiści, którzy otrzymali przepustki ogółem (liczby bezwzględne)	242	88
Ponowna karalność w (%)	43,8	60,2

$$\chi^2 = 6,97; p < 0,05$$

Spółród 1.430 badanych - 890 osób (62,2%) otrzymało przynajmniej raz przepustkę. Wśród wychodzących na przepustkę - 191 osób przynajmniej raz nie powróciło w terminie. Powrotność do przestępstwa jest istotnie statystycznie skorelowana z niepowracaniem z przepustek w terminie jedynie w grupie recydywistów. Wśród nich ponowna karalność w grupie osób nie powracających w terminie z przepustek wyniosła 60,2%.

Z niektórych przeprowadzonych w Polsce badań¹⁰, w których jednym z analizowanych zagadnień był powrót skazanych do przestępstwa wynika, że istotnym czynnikiem sprzyjającym temu powrotowi jest rodzaj przestępstwa, za który skazany odbywał karę pozbawienia wolności przed wpz w 1991 r. Weryfikację tej hipotezy na zgromadzonym materiale empirycznym przeprowadzono oddzielnie dla sprawców skazanych za popełnienie jednego, dwóch lub trzech przestępstw.

W tym celu dokonano preklasyfikacji skazanych na 3 grupy, w zależności od liczby popełnionych przestępstw. Do pierwszej grupy zaliczono osoby, które zostały skazane za popełnienie jednego przestępstwa, do drugiej skazanych za popełnienie dwóch przestępstw, zaś w trzeciej grupie znalazły się osoby, które zostały skazane za popełnienie trzech lub większej liczby przestępstw¹¹. Następnie utworzono dwie grupy - do pierwszej weszły osoby, które popełniły jedno przestępstwo, do drugiej - skazanych za 2 lub 3 przestępstwa.

¹⁰ S. L e l e n t a l: *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” t. 7, 1997; E. J a n i - s z e w s k a - T a l a g o, *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980; T. S z y m a n o w s k i: *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa 1976.

¹¹ W badanej zbiorowości najliczniejszą grupę (61% ogółu badanych) stanowiły osoby, które zostały skazane za popełnienie jednego przestępstwa. Niemal co czwarty badany (24,4%) otrzymał karę za popełnienie dwóch czynów, Natomiast 14,5% ogółu badanych to sprawcy trzech lub więcej czynów.

Wyróżniono pięć rodzajów przestępstw: przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i w komunikacji, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko rodzinie, przeciwko mieniu oraz inne .

Spośród 873 osób, które zostały skazane za popełnienie jednego przestępstwa aż 73,4% stanowią skazani, którzy popełnili przestępstwo przeciwko mieniu. Co szósty badany (17,8%) był sprawcą przestępstwa przeciwko rodzinie. Odsetek sprawców przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu wynosił 3,3%, zaś 1,5% badanych poniosło odpowiedzialność karną za popełnienie przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i w komunikacji. Pozostali badani (4%), to osoby skazane za popełnienie innego przestępstwa niż wyżej wymienione (tablica 8).

T a b l i c a 8. Rodzaj popełnionego czynu a ponowna karalność w grupie skazanych za jedno przestępstwo

Rodzaj popełnionego przestępstwa	Ponowna karalność w %		Ogółem
	Tak	Nie	
Przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i w komunikacji	30,8	69,2	100% (n=13)
Przeciwko życiu i zdrowiu	20,7	79,3	100% (n=29)
Przeciwko rodzinie	38,1	61,5	100 % (n=155)
Przeciwko mieniu	43,5	56,5	100 % (n=641)
Inne przestępstwo	25,7	74,3	100% (n=35)

$$\chi^2 = 11,135; p < 0,02$$

Stwierdzono istotną statystycznie zależność między rodzajem popełnionego czynu a powrotem skazanego do przestępstwa. Z przedstawionych danych wynika, że najczęściej powracają do przestępstwa sprawcy przestępstw przeciwko mieniu. Nieco rzadziej skazani za przestępstwa przeciwko rodzinie, a najrzadziej powracają do przestępstwa ci, którym wymierzono karę bezwzględnego pozbawienia wolności za popełnienie przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (do przestępstwa powrócił co piąty skazany za czyn tego rodzaju).

Dla grupy 349 badanych, którzy zostali skazani za popełnienie dwóch przestępstw zastosowaliśmy odmienną, niż w poprzedniej grupie, klasyfikację rodzajów. Wyróżniono trzy grupy badanych. Do pierwszej zaliczono tych, którzy popełnili dwa czyny przeciwko mieniu (58,5%). Drugą grupę stanowili skazani, którzy popełnili jeden czyn przeciwko mieniu i jeden czyn innego rodzaju (21,2%). W trzeciej grupie znalazły się osoby, które popełniły dwa przestępstwa, ale żadne z nich nie było przestępstwem przeciwko mieniu (20,3%).

W grupie skazanych za dwa przestępstwa także stwierdzono zależność między analizowanymi zmiennymi (tablica 9). Najczęściej do przestępstwa powracali sprawcy przestępstwa przeciwko mieniu (46,6% ogółu skazanych za dwa czyny przeciwko mieniu), a najrzadziej skazani za dwa przestępstwa nie skierowane przeciwko mieniu (23,9% ogółu popełniających dwa przestępstwa inne niż przeciwko mieniu).

W odniesieniu do skazanych za popełnienie co najmniej trzech przestępstw zastosowaliśmy taką samą klasyfikację rodzajów przestępstw jak w przypadku skazanych za dwa czyny. Wśród 208 osób skazanych za popełnienie trzech lub więcej przestępstw, 45,2% stanowią skazani, którzy popełnili wyłącznie przestępstwa przeciwko mieniu. Natomiast 42,8% to osoby skazane za przestępstwo/przestępstwa przeciwko mieniu oraz inne. Pozostali badani z tej grupy, czyli 12% to sprawcy trzech lub więcej czynów, z których żaden nie był czynnem przeciwko mieniu. W tym przypadku jednak nie stwierdzono istnienia zależności między rodzajem popełnionego przestępstwa a późniejszym skazaniem.

T a b l i c a 9. Rodzaje popełnionych przestępstw a ponowna karalność w grupie skazanych za dwa przestępstwa.

Rodzaj przestępstwa	Ponowna karalność w (%)		Ogółem
	Tak	Nie	
Przeciwko mieniu	46,6	53,4	100% (n=204)
Przeciwko mieniu i inne przestępstwo	41,9	58,1	100% (n=74)
Inne przestępstwa niż przeciwko mieniu	23,9	76,1	100% (n=71)

$$\chi^2 = 11,180; p < 0,003$$

W badanej próbie najliczniejszą grupę (38,1%) stanowili skazani, którzy otrzymali kary w wymiarze powyżej roku do 2 lat. Co piątemu badanemu (20,9%) sąd wymierzył karę do 1 roku pozbawienia wolności. Nieco mniejszy odsetek osób (19,2%) to badani, którym wymierzono kary pozbawienia wolności w wymiarze powyżej 2 do 3 lat. Kary w wymiarach od 3 do 5 lat pozbawienia wolności sąd orzekł wobec 13,6% badanych. Co jedenasta badana osoba (8,2%) otrzymała karę powyżej 5 lat pozbawienia wolności.

W Polsce przeprowadzono wiele badań¹², w których uwzględniono znaczenie długości orzeczonej przez sąd kary jako czynnika zapobiegającego ponownej przestępczości skazanych. Wyniki tych badań, przeprowadzonych w odniesieniu do różnych kategorii skazanych, wskazywały jednoznacznie, że wysokość orzeczonej kary nie miała wpływu na powrotność skazanych do przestępstwa. Ponieważ powyższe ustalenia zostały dokonane na podstawie materiału badawczego z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych interesujące wydawało się zweryfikowanie tej hipotezy w oparciu o najnowsze dane empiryczne. W wyniku weryfikacji statystycznej potwierdzono, w naszych badaniach, hipotezę o braku zależności między długością orzeczonej kary a powrotnością do przestępstwa.

Okazało się natomiast, iż istnieje statystycznie istotna zależność między powrotnością do przestępstwa a długością odbytej kary do chwili otrzymania wpz (tablica 10).

Z danych zawartych w tablicy 10 wynika wyraźnie, że najczęściej powracają do przestępstwa warunkowo zwolnieni, którzy do chwili otrzymania warunkowego zwolnienia przebywali w zakładzie karnym dłużej niż 2 lata, lecz krócej niż 3 lata. Natomiast najrzadziej ci skazani, którzy „odsiedzieli” do uzyskania warunkowego zwolnienia dłużej niż 5 lat oraz skazani, którzy przebywali w więzieniu krócej niż rok. Symetryczność rozkładu wskazywać może na wpływ na powyższą zależność m.in. rodzaju przestępstwa oraz grupę klasyfikacyjną badanego.

W ankiecie znalazło się pytanie o to, kto wystąpił z wnioskiem o udzielenie skazanemu warunkowego przedterminowego zwolnienia. Z uzyskanych informacji wynika, że najczęściej (w 60,3% przypadków) z wnioskiem występowała administracja zakładu karnego, a w 38,7% przypadków wniosek został złożony przez skazanego. Tylko wobec 9 skazanych, o warunkowe przedterminowe zwolnienie wnosił obrońca, a w 1 przypadku sąd. Nie zarejestrowano ani jednego przypadku złożenia wniosku przez prokuratora. Zbadano, czy powrotność do przestępstwa jest

¹² A. Kobus, P. Wierzbicki: *Resocjalizacja więźniów a powrotność do przestępstwa*, Warszawa 1967.; W. Moszyński: *Z badań nad recydywą*, „Problemy Praworządności” 1970, nr 4.; A. Siemaszko: *Przestępczość wielokrotnych recydywistów i stosowana wobec nich polityka karna*, „Archiwum Kryminologii” t. XIII, 1983; S. Szelhaus: *Kwestia skuteczności długoterminowych kar pozbawienia wolnością*, „Państwo i Prawo” 1968, nr 11.

uzależniona od tego, kto składał pozytywnie rozpatrzony wniosek o udzielenie skazanemu warunkowego przedterminowego zwolnienia (tablica 11).

T a b l i c a 10. Długość odbytej kary (do chwili otrzymania wpz w 1991r.) a ponowna karalność

	Długość odbytej kary do chwili otrzymania wpz w 1991 roku				
	do 1 roku	pow.1 roku do 2 lat	powyżej 2 do 3 lat	powyżej 3 do 5 lat	powyżej 5 lat
Ogółem (liczby bezwzględne)	616	479	148	94	58
Ponowna karalność w (%)	37,5	44,7	52,0	40,4	36,2

$$\chi^2=13,49; p<0,01$$

T a b l i c a 11. Ponowna karalność w zależności od tego kto złożył wniosek o wpz*

	Kto złożył wniosek o wpz	
	Administracja zakładu karnego	Skazany
Ogółem (liczby bezwzględne)	863	545
Ponowna karalność w (%)	38,5	46,1

$$\chi^2 = 7,920; p < 0,01$$

* Ze względu na małą liczebność kategorii nie uwzględniono 10 przypadków złożenia wniosku o wpz przez sąd lub obrońcę.

Jak widać istnieje zależność między instytucją lub osobą składającą wniosek o warunkowe zwolnienie a powrotnością skazanego do przestępstwa po otrzymaniu wpz. Powrotność do przestępstwa jest wyższa gdy o wpz ubiegał się sam skazany (46,1%) niż wtedy gdy o wpz wystąpiła administracja zakładu karnego (38,5%). Ponad siedmiopunktowa różnica procentowa na korzyść administracji zakładu karnego może świadczyć o formułowaniu przez personel penitencjarny zakładu karnego trafniejszej prognozy dotyczącej sposobu zachowania skazanego na wolności.

W ankiecie prosiliśmy także o udzielenie informacji o liczbie wniosków złożonych do sądu w okresie uprawniającym skazanego do otrzymania warunkowego przedterminowego zwolnienia.

S. Lelental¹³ w swoich badaniach nad efektywnością warunkowego przedterminowego zwolnienia formułuje tezę, że warunkowo zwolniony rzadziej powraca do przestępstwa, jeżeli część kary objęta warunkowym zwolnieniem jest dostatecznie długa. Nie precyzuje jednak o jakie długości kar chodzi. Hipotezę tę poddano weryfikacji. W wyniku przeprowadzonej analizy statystycznej okazało się, że nie istnieje statystycznie istotna zależność między długością kary objętej warunkowym zwolnieniem a powrotnością skazanego do przestępstwa. Oznacza to, że zarówno w grupach skazanych, dla których okres kary objętej warunkowym zwolnieniem był krótki (do 1 roku), jak i w grupach skazanych, dla których był on długi (powyżej 3 lat) odsetki skazanych powracających do przestępstwa są zbliżone, a różnice między nimi nie istotne statystycznie.

¹³ S. L e l e n t a l : op. cit., s. 285.

W badanej próbie 1.430 warunkowo przedterminowo zwolnionych w 1991 r. większość skazanych (62,0 %), to osoby, dla których okres próby wynosił 12 miesięcy. Dla co piątego zwalnianego to okres powyżej 1 roku do 2 lat. Dla 8,0 % skazanych okres próby wynosił dłużej niż 2 lata, ale krócej niż 3 lata. Natomiast dla co 10 skazanego próba trwała dłużej niż 3 lata.

S. Lelental¹⁴ zwraca uwagę, że dłuższy okres próby sprzyja niepowracaniu skazanego do przestępstwa wywierając skuteczniejszy wpływ na skazanych związany z groźbą odwołania warunkowego zwolnienia. Według tej hipotezy powinno być zatem tak, iż im dłuższy okres próby, tym mniejszy odsetek skazanych powracających do przestępstwa. W przeprowadzonych przez nas badaniach otrzymano następujące rezultaty: w grupie skazanych, dla których długość okresu próby wynosiła 1 rok, odsetek powracających do przestępstwa wynosił 40,5%. Wśród skazanych, dla których okres próby określono na powyżej 1 roku do 2 lat - odsetek ponownie karanych to 41,3%. Natomiast spośród warunkowo zwolnionych, dla których okres próby był dłuższy niż 2 lata, lecz krótszy niż 3 lata, 50,3% powróciło ponownie do przestępstwa. Odsetek skazanych ponownie w grupie badanych, dla których okres próby wynosił powyżej 3 do 5 lat kształtował się na poziomie 43,6%. Różnice między przytoczonymi odsetkami okazały się nie istotne statystycznie.

Przepisy kodeksu karnego (art. 94 w związku z art. 76 § 2 i 3) stanowią że sąd udzielając warunkowego przedterminowego zwolnienia może na okres próby oddać skazanego pod dozór wyznaczonej osoby (najczęściej kuratora), instytucji lub organizacji społecznej. Oddanie skazanego pod dozór jest obowiązkowe w przypadku gdy skazanym jest młodociany, który popełnił przestępstwo umyślne. Celem dozoru jest wzmocnienie efektów resocjalizacji, szczególnie zaś zapobieżenie powrotowi skazanego do przestępstwa. W zbadanej przez nas zbiorowości 1.430 warunkowo przedterminowo zwolnionych wobec aż 88,2% skazanych sąd zastosował dozór. W stosunku do 7,4% badanych nie zastosowano dozoru, a dla 4,4% zwolnionych nie uzyskaliśmy na ten temat informacji.

Zaprezentowane dane wskazują że w praktyce sąd obejmuje dozorem niemal wszystkich warunkowo przedterminowo zwolnionych¹⁵. Czy taka praktyka stosowania instytucji dozoru zmniejsza odsetek zwolnionych powracających ponownie do przestępstwa?

Okazuje się, że nie istnieje zależność między zastosowaniem przez sąd dozoru w okresie próby a powrotnością skazanego do przestępstwa. Odsetki powracających do przestępstwa w grupie osób objętych dozorem (40,7 %) oraz w grupie skazanych, wobec których nie stosowano dozoru (40,6%) są niemal identyczne. Można zatem powiedzieć, że objęcie skazanego dozorem nie zmniejsza ryzyka powrotu do przestępstwa.

Ważnym zagadnieniem w badaniach efektywności warunkowego zwolnienia jest odpowiedź na pytanie, czy poprzednia karalność skazanego ma wpływ na jego powrót na drogę przestępstwa po otrzymaniu warunkowego zwolnienia? Po przeprowadzeniu analizy statystycznej okazało się, iż fakt karania skazanego przed uzyskaniem warunkowego zwolnienia jest czynnikiem sprzyjającym powrotowi do przestępstwa. Między tymi zmiennymi stwierdzono istotną statystycznie zależność ($\chi^2 = 13,31$; $p < 0,001$). Odsetek powracających do przestępstwa w grupie karanych przed uzyskaniem wpz w 1991r. był wyższy niż w grupie skazanych, którzy poprzednio nie byli karani. Odsetki osób w analizowanych grupach wynosiły odpowiednio: 45,7% i 36,1%.

W świetle powyższych ustaleń nie dziwi fakt, że istnieje zależność między skazaniem na karę pozbawienia wolności w warunkach art. 60, z której to kary skazany otrzymał warunkowe

¹⁴ *Ibidem*, s. 284.

¹⁵ Według danych statystyki sądowej w 1991 r. sądy zastosowały dozór wobec 92% warunkowo przedterminowo zwolnionych.

zwolnienie a powrotnością do przestępstwa w okresie po otrzymaniu warunkowego zwolnienia. Zależność jest istotna statystycznie ($\chi^2 = 19,814$; $p < 0,001$). Prawie połowa recydywistów (49,1%) powróciła do przestępstwa po otrzymaniu wpz. Natomiast w grupie nie recydywistów odsetek ponownie karanych wynosił 37,2%.

Jednym z czynników kształtujących okres próby są obowiązki nakładane na zwalnianych przez sąd. Nałożenie obowiązków powinno służyć utrwaleniu wyników resocjalizacji skazanego przez nienaruszanie przez zwolnionego porządku prawnego i zasad współżycia społecznego. Kodeks karny przewiduje różnorodne rodzaje obowiązków (art. 94 w związku z art. 75 § 2 i 3).

Z dokonanych przez nas ustaleń wynika, że sądy nałożyły obowiązki na 1.372 skazanych, co stanowi 95,9% ogółu badanych. Ogółem nałożono 3.691 obowiązków. A zatem średnio na jednego zwalnianego przypadało 2,8 obowiązków. Na skazanych nakładano najczęściej następujące rodzaje obowiązków:

- powstrzymywanie się od nadużywania alkoholu - 1.152 obowiązki (83,9% osób, na które nałożono obowiązki),
- podjęcie i wykonywanie stałej pracy zarobkowej - 1.142 obowiązki (83,2% osób),
- powstrzymywanie się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach - 758 obowiązków (55,2% osób),
- łożenie na utrzymanie innej osoby - 250 obowiązków (18,2% osób),
- inne obowiązki (np. zawiadomienie sądu o zmianie miejsca zamieszkania i/lub pracy, poddanie się leczeniu, wykonywanie prac lub świadczeń na cele społeczne, zakaz zmiany miejsca zamieszkania) - 397 obowiązków (28,9% osób).

Tak więc na skazanych sądy najczęściej nakładały trzy rodzaje obowiązków: powstrzymywanie się od nadużywania alkoholu, podjęcie pracy zarobkowej, powstrzymywanie się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach. Konfrontując otrzymane wyniki z ustaleniami S. Lelentala¹⁶ oraz J. Koreckiego¹⁷ można powiedzieć, że rodzaje najczęściej nakładanych obowiązków nie zmieniły się od bez mała 30 lat. Z badań wymienionych autorów wynika, że w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych trzy wyżej wymienione rodzaje obowiązków także należały do najczęściej nakładanych przez sądy. Należy zwrócić uwagę, że w obecnej sytuacji gospodarczej praktyka tak częstego nakładania na warunkowo zwolnionego obowiązku podjęcia pracy zarobkowej może prowadzić do nagminnego niewywiązywania się z tego zobowiązania i to bynajmniej nie z winy skazanego.

IV. WNIOSKI

Rezultaty przeprowadzonych badań można zrekapitulować następująco:

Po uzyskaniu warunkowego przedterminowego zwolnienia do przestępstwa powróciło 41,7% ogółu badanych.

Spośród rozpatrywanych cech społeczno-demograficznych za czynniki sprzyjające powrotności do przestępstwa należy uznać: wiek do 21 lat oraz brak wyuczonego zawodu.

Czynniki natury psychologicznej takie jak: zachowania autodestrukcyjne, zaburzenia osobowości, obniżony poziom inteligencji warunkują powrotność do przestępstwa.

Znacząco częściej powracali do przestępstwa młodociani, młodociani recydywiści oraz recydywiści. Ponownej karalności sprzyja także przynależność do podkultury więziennej, otrzymywa-

¹⁶ S. Lelental, op. cit., s. 279.

¹⁷ J. Korecki: *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 158.

nie kar dyscyplinarnych oraz nieterminowy powrót z przepustek. Czynnikiem powstrzymującym przed powrotnością do przestępstwa jest praca w zakładzie karnym w czasie odbywania kary.

Istotnie częściej powracali do przestępstwa ci z warunkowo zwolnionych, którzy popełnili przestępstwo przeciwko mieniu bądź rodzinie.

Powrotność do przestępstwa jest uzależniona od długości odbytej kary do chwili uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia. Najczęściej powracają do przestępstwa skazani, którzy do chwili warunkowego zwolnienia przebywali w zakładzie karnym od 2 do 3 lat.

Ponadto na powrotność do przestępstwa miały wpływ takie czynniki jak: poprzednia karalność skazanego oraz fakt skazania badanego na karę pozbawienia wolności w warunkach art. 60, z której skazany otrzymał wpz w 1991 r.

Na powrotność do przestępstwa nie miały istotnego wpływu następujące czynniki: wykształcenie, liczba dzieci do lat 18 pozostających na utrzymaniu skazanego, wymiar orzeczonej kary, z odbywania której skazany otrzymał wpz, długość okresu próby oraz fakt zastosowania wobec skazanego dozoru.